

Milun LUTOVAC*

HRONIKA NAJAVLJENE KORESPONDENCIJE

Sažetak: *Korespondencija kao život*¹, djelo Borislava Pekića, koje je priredila Ljiljana Pekić, epistolarna je kolekcija i potvrda velikog piščevog opservatorskog dara da, ironijom samoizgnanika i oštricom duhovne i stvaralačke slobode — protivtežom in-doktrinacije i ništavila, secira, ne samo jedan društveni sistem nego i duboko zapretni duh intelektualne zajednice, kojoj je i sam pripadao. Borislav Pekić je, *hronikom književnog života*, da se poslužimo nizom tri Platonove analogije: *o suncu, liniji i o pećini*, s posebnim akcentom na trećoj, pored kutija sa efemerijama svakodnevice, koje su ga zanimala, otvorio i neke lične, pa i opšte književne teme. On je, kako navodi autor predgovora predmetnog izdanja P. Palavestra, „...svojom korespondencijom na samom kraju XX veka osvežio i donekle obnovio srpsku epistolarnu književnost. Oslo-badala se kritička svest, uobličavali su se alternativni kulturni standardi...”²

Ključne riječi: *Borislav Pekić, korespondencija, virus, Platonov mit o pećini, Filozofija palanke*

Svaki čitalac kada čita, zapravo je čitalac samog sebe.

M. Prust

U pismu iz 1965. godine, dobijenom, kako stoji u fusnoti na devedeset i trećoj stranici ove *dijaloške kolekcije*, dobrotom gđe Mirjane Miočino-vić, Borislav Pekić, iz Vojne bolnice za sušićave, piše Danilu Kišu: „Sa bi-ografijom nastaju prave poteškoće. Najpre, zato što svaku biografiju prezi-rem, ne što je ona neizbežno lažna, nego što je neizbežno glupa. A zatim,

---

* Dr Milun Lutovac, Fakultet umjetnosti, Univerzitet Donja Gorica, Podgorica

¹ Pekić, Borislav, *Korespondencija kao život*, Solaris, Novi Sad, 2002.

² Pekić, B. *Korespondencija...*, Predgovor: Predrag Palavestra, ibid., 8, 10.

nijedna biografija koju sam bio pozvan da napišem nije mi donela sreću. Samo neprilike.”

Djelo Borislava Pekića je hodočašće, ne samo ono *Njegovanovo*³, *graditeljsko*, koje od prvog retka, predstavom ‘pod crvenom zastavom’, uznemirava misao predratnih kućevlasnika, već ono primordijalno, gdje se hodočasnik, „čiji život u močvari trajanja liči na tragove crvenokožaca kad neće da budu uočeni”, vraća s velikog puta „polažući pete u stope starog traga”⁴ i nestaje, ostavljajući nas na milost i nemilost njegovoj oniričkoj fantastici. Pekićevo djelo je primjer umjetničke angažovanosti i kritičkog odnosa prema stvarnosti. Možda, zato i neprilike, kada je riječ o biografiji ovog tvorca *mitomahije*⁵. Svojom strukturom Pekićevo djelo podsjeća na okrenutu, providnu piramidu, kroz koju se, kroz njene presjeke, naglavačke okrenute, u samom centru vidi čovjek, kao rijetka i otrovna biljka u gluvoj tišini izolacije⁶.

„Tek sad vidim”, piše dalje Pekić, D. Kišu, „da je lakše živjeti jedan život nego napisati jednu biografiju. Moja biografija se sastoji od postupaka koji drugima smetaju i od onih koji smetaju meni... Na taj način moja bi se biografija svela na jedino relevantnu istinu da sam se rodio.”⁷

Pekićevo djelo je grad na *Simplegadskim stijenama*, s tankim kulama pod visokim i nepreglednim argonautskim nebom. Djelo-grad, koje u sebi krije tajnu, kao Le Korbizijeova Kapela u Ronšanu o „akustici pejzaža”, koju, u saglasju tvore, raznorodni ahitektonski oblici i meditacija svetog mjesta.

*

„Uzimali smo više nego što smo davali, Coro”, rekao je (Džon Hamilton, n. n). Iscrpili smo izvore. Potrošili kredite. Zagadili zemlju. Poremetili

³ Pekić, Borislav, *Hodočašće Arsenija Njegovana*, Portret, Prosveta, Beograd, 1970 — NIN-ova nagrada za 1970. godinu.

⁴ Pekić, Borislav, *Novi Jerusalim*, Laguna, Beograd, 2012.

⁵ *Mitomahija* je kovanica Nikole Miloševića koja je nastala analogno terminu *gigantomahija* i njome autor označava „globalan umetnički stav prema svetu, ili, prostije rečeno, ono što čini suštinu njegove književne poruke” (Vidi: Nikola Milošević, „Borislav Pekić i njegova mitomahija (I)”, *Književnost*, 4–5, 1984, str. 606–621).

⁶ Lutovac, Maksim, *Hodočašće bez Meke* („Hodočašće Arsenija Njegovana”, Prosveta, Beograd 1970), Tokovi, 1. broj, 1. sveska, Ivangrad, 1971.

⁷ Pekić, B. *Korespondencija...*, *ibid.*, 94.

ravnotežu. Ponašali smo se prema njoj kao drumski razbojnici, na zemlji u prolazu, a ne kao njeni suvlasnici i saučesnici. Kao da posle nas nikog više neće biti. I neće. Platićemo. I u nečem drugom smo se prevarili. Daniel Leverquin je imao pravo. Mislili smo da je besnilo ovo što je na Heathrowu uradio Rhabdo-virus. A to je ono što smo sami činili otka-ko postojimo kao inteligentna vrsta. Što smo učinili od sebe, svoje biološke šanse, svoje istorije, svojih života i ciljeva. To je, Coro, pravo besnilo.

A ovo je bolest, koju ćemo ovako ili onako savladati, kao što smo i do sada savladivali. I nije pitanje koliko će nas ostati, nego zašto? Da li će ti što preživjeti bitičiji. Jer bez toga, preživljavanje nema svrhe.”⁸

Krajem 2019. godine u gradu Wuhanu, u Kini, pojavio se koronavirus (2019-nCoV).

Međunarodni alarm za javno zdravlje, od strane Svjetske zdravstvene organizacije, upaljen je krajem januara 2020. godine, nekoliko dana prije održavanja naučnog skupa *Borislav Pekić — devedeset godina od rođenja (1930–2020)*, koji je organizovala Crnogorska akademija nauka i umjetnosti u Podgorici. I dok su se u CANU, 5. i 6. februara 2020. godine, razvijale besjede o životu i djelu književnika, dramskog pisca i scenariste, B. Pekića, iz jedne od diskusija iskršlo je pitanje o aktuelnosti njegovog djela. Neposredno nakon pitanja o aktuelnosti, koje je postavio uvaženi akademik Momir Đurović, imao sam priliku da budem za govornicom i mogućnost da prokomentarišem da aktuelnost Pekićevog djela vidim, upravo, u onom što se prethodnih dana dešava i dešavalo u Kini: *Pekićev Heathrow, iz osamdesetih godina XX vijeka, na naučno-futurološkom fonu, moguća je najava novog sudara kod Armagedona. Srce tame je, nakon vjekovnog mirovanja, opet u igri!*

„Virus u obliku metka pogađa u srce civilizacije... Niko nije bezbedan.”⁹

U Pekićevom „Besnilu”, toj univerzalnoj metafori, čije književne srodnike možemo tražiti u Kamijevoj „Kugi” ili Saramagovom „Sljepilu”, zaraženi ljudi vode rat ne samo sa nepoznatim virusom nego i sa bjesnilom u sebi i u svojoj okolini. Pred nama se, kao na filmskom platnu, ukazuje prikrivana istina o ljudskoj prirodi.

Virus, kao sveznajući, pripovjedač ukazuje na ludilo koje rođenjem nosimo, koje probija tanku opnu obzira i samopoštovanja i zaustavlja vrijeme.

⁸ Pekić, Borislav, *Besnilo*, Laguna, Beograd, 2004, 535.

⁹ Ibid.

Apokaliptična vizija frapantna je potvrda koliko umjetnost zna da nas preduhitri i, baš kao i virus, iznenadi. Izbor londonskog aerodroma Heathrow je *slučajan*. Međutim, činjenica da na Heathrowu imamo, ni manje ni više nego četvoricu biblijskih putnika, ljekara — *jevandelistu*, ne može biti dio slučaja.

O onomastici, koja pruža svoje fantazmagorične niti do neslučenih dubina značenjskog potencijala, zadirući u srž ishodišne problematike ovog djela, potkrijepljeno, u svom eseju „Fantastika u romanu ‘Besnilo’ Borislava Pekića”, piše Dragana Bošković: „Nomenski simbolički potencijal se pre svega krije u imenima četvero lekara koji se bore protiv bolesti na aerodromu Hitrou: Luke (Luka), Johnaton — John (Jovan), Mattew (Matej) i Coro Marc (Marko), te tako eksplicitno upućuju na biblijsku vezu. Posедуjući imena četvorice jevandelista, nosioca blagovesti, ovi likovi nadrastaju svoje prvobitne funkcije u ravni fabule romana, i time šire fantastičnu prizmu oko svoje uloge, nudeći tako čitaocu inter- i metarecepcijski kod, koji se (za neke) čitaocima razotkriva na kraju dela.”¹⁰

*

Platon je svoje učenje o znanju prikazao alegorijom o pećini¹¹.

Svi znamo za igru sjenki i istine na zidu pećine. Takođe, znamo da je glavni izvor te vječne igre, i varke — vatra. Ono što je, možda, ostalo malo nedorečeno upravo je to da svako vrijeme ima svoje *vatre*, kao i svoje *sjenke*. Međutim, postoji i drugačije mišljenje — da je priča o pećini zapravo *priča o čovjeku*, a ne o *sjenkama*.

Čini nam se da je najprikladnije na ovom mjestu citirati srpskog filozofa i književnika Radomira Konstantinovića, koji je preminuo je u Beogradu 27. oktobra 2011. godine, a na čijoj komemoraciji se nije pojavio niko od aktuelnih predstavnika ondašnje vlasti: „Čovek ne može da igra, da peva pred zidom, pred telefonskim aparatom, pred tanjirom na svom stolu; on može da peva jedino pred čovekom, i za čoveka, pred budnim,

¹⁰ Bošković, Dragana, *Fantastika u romanu ‘Besnilo’ Borislava Pekića*: <http://www.art-anima.com/c16-eseji/fantastika-u-romanu-besnilo-borislava-pekica>

¹¹ Platon, *Država*, Dereta, Beograd, 2013.

usplahirenim, radoznalim čovekom čiji ljudski nemir pokreće, oduvek, samo slutnje o našem neznanju.”¹²

Platonov mit o pećini završava se pitanjem šta bi se dogodilo sa oslobođenim čovjekom koji bi uspio da izađe iz pećine i posmatra sunce umjesto vatre, ako bi se vratio u pećinu i pokušao da objasni okovanim šta se uistinu događa?

Možda, odgovor na ovo i mnoga druga pitanja kriju, upravo, stranice kulturne Konstantinovićeve knjige objavljene prije pola vijeka, a koja je postavljena kao ugaoni kamen koji služi za razvrstavanje i prepoznavanje pripadnosti jednoj ili drugoj strani, posebno kada je riječ o duboko ukorijenjenim podjelama u mitotvoračkom društvu, čiji je autor „Filozofije palanke” bio beskompromisni kritičar: „Palanka ne voli nepoznato, u načelu; to je jedna od osnovnih njenih oznaka, kojim se odlikuju njena istorija, njena kultura, njen mentalni svet... Osnovna pretpostavka duha palanke negde je u tome: da je to duh koji, zaboravljen od istorije, pokušava sada ovaj udes da preobrazi u svoju privilegiju, time što će i sam (onako kao što se klin klinom vadi) da zaboravi istoriju, ovim zaboravom da se ovekoveči u samom sebi, zaveren trajanju, s onu stranu vremena. Vreme je s druge strane brda, tamo gde počinje svetski kaos, ili kaos apsolutno-otvorenog sveta.”¹³

O značaju ovog djela i njegovog autora najbolje svjedoči stav Latinke Perović, koja kaže: „Konstantinović je predvideo i ono što će se događati na kraju veka i što nam se i danas događa.”

*

U djelu Borislava Pekića „Korespondencija kao život”, koje je priredila njegova supruga Ljiljana, objavljenom u Novom Sadu 2002. godine, izabrana prepiska je svedena na 16 književnika, prijatelja, to jest 335 pisama, karata i telegrama. Prepiska obuhvata period od 1965. do 1986. godine. Korespondenti su poređani po godinama u kojima je Pekić počeo sa njima da se druži, počevši od Nikole Miloševića, Borislava Mihajlovića Mihiza, Miodraga Bulatovića, Danila Kiša, i dalje redom, tragom adresantovih pitanja i adresantovih odgovora.

¹² Konstantinović, Radomir, *Kome je umetnost namijenjena* — tekst objavljen u nedeljniku NIN, 14. 7. 1961. godine.

¹³ Konstantinović, Radomir, *Filozofija palanke*, Nolit, Sazvežđa br. 74, Beograd, 1981.

Svaka pojedinačna prepiska portret je jednog prijateljstva, ključ jednog poluotvorenog svijeta. Pekić nije — bez obzira na povjerenje koje proizilazi iz prijateljstva — sa svima, dijelio sve... Bio je oprezniji od Kiša i nije „na uho palanačkoj oholosti”¹⁴ objašnjavao svoju „Nebesku Skitiju”¹⁵. Tu privilegiju imali su rijetki, o čemu na najbolji način svjedoči izbor iz nje-gove korespondencije.

Lucidan i gospodstven, ali i skeptičan, Pekić je na velikom žičanom instrumentu prijateljstva za svakog od *odabranih* čuvao po jednu žicu, boju i ton. I stvarno, kada se njegovoj korespondenciji priđe na prstima i kada se pažljivije prelista partitura zapisanog, pred čitaocima mogu, iz tog epistolarnog notnog sistema, izroniti dionice kompozicija pisanih za više instrumenata i/ili glasova.

IZABRANI CITATI I KOMENTARI

I *Bronhitis pribavljen u Beogradu*¹⁶

„Počinjem da sumnjam, piše Pekić N. Miloševiću, da ta moja, već redovna padanja u postelju na i najkraći dodir sa Beogradom i domajom, nisu više isključivo fizičke prirode, nego da u njima ima i nečeg psihološkog, možda u smislu teorije da je svaka bolest neka vrsta neapsolviranog greha (...) Budući da sam duže vremena, poput nekog racionalističkog davljenika, tražim svoje robinzonsko metafizičko ostrvo, sklon sam da u tim mojim „beogradskim virusima” vidim više od onih bioloških, neke, „metafizičke viruse” koji mi preko tela saopštavaju za sada nejasne i neodgovorne poruke.”¹⁷

Korespondenciju između B. Pekića i N. Miloševića karakteriše neposrednost, povjerenje i iskrenost. Ključ za to je njihovo drugovanje iz Treće muške beogradske gimnazije. Pekićevo insistiranje na „beogradskim virusima” jasna je aluzija na društveno-političke i kulturne prilike u Beogradu i „domaji”. Tu misao varira ironijom o „sumnjivom optimizmu pisaca koji

¹⁴ Uvodno poglavlje knjige *Filozofija palanke* (1969), Peščanik. net, 29. 10. 2011.

¹⁵ Pekić, B. *Korespondencija...*, *ibid.*, 17.

¹⁶ *Ibid.*, ... Prepiska Borislava Pekića i Nikole Miloševića, 13.

¹⁷ *Ibid.*, 15.

stare”, kao i željom da sledeći put razgovara s N. Miloševićem, ali „ovog puta sami”. I zidovi imaju uši.

Jedan zid ispriečio se ispred pisca ambicije da izgradi novi mit na ruinama starih, svjesnog iluzornosti tog poduhvata: „uistinu novog nema ničeg pod kapom nebeskom”. N. Milošević, Pekićevu opsesiju mitom definiše terminom „mitomahija”¹⁸, koji Pekić prihvata, ali je i on sam, poznat po skepsi, rezervisan prema ostvarenju te ideje: „Nekako mi se čini, da sam po prvi put u ovoj knjizi („Atlantis”, n. n.) na putu da se od mitomaha pretvorim u mitotvorca, što me intenzivno oneraspoložuje”¹⁹.

Ipak je stvorio mit ili se pridružio njegovom tvorcima o apokalipsi, nestanku civilizacija i čovječanstva: Dž. Orvelu, R. Bredberiju, I. Asimovu, O. Haksliju...

*

II *Taj prokleti novac*²⁰

Borislavu Pekiću, posredstvom magazina
„Sovremenik” iz Beograda u London,
3. junija 1979. godine²¹

„Ljubezni imenjače i prijatelju Borislave,
hudožestveni magazin „Sovremenik”, čest Vam odajući, gostoprimgno mi je ponudio da nešto o Vama napišem... pomalo brinem, glede Vas. A briga je, evo, u ovome:

Kako ćete takav i toliki stati u ovo naše književstvo?

Naši to ne vole mnogo, mi na to sviknuti nismo, glavoboljna je za naš svet spekulacija i meditacija, učenost nas zamara i ne da nam da na miru neznalački — sveznalački leškarimo, ironija nam pomalo kisi, jedva

¹⁸ Milošević, Nikola, „Borislav Pekić i njegova mitomahija (I)”, Književnost, 4–5, Beograd, 1984, 606–621.

¹⁹ Pekić, B. *Korespondencija...*, ibid., 16.

²⁰ Ibid., ... Prepiska Borislava Pekića i Borislava Mihajlovića Mihiza, 21.

²¹ Ovo pismo je štampano u Savremeniku, godine XXV, knjiga L, sveska 7, 1979, 19–21.

razvuče usne u osmeh, mi volimo šalu gromkiju, direktniju, a kad se smejemo, da sve puca za ušima.”²²

B. Pekić je, intuicijom stvaraoca, koji vjeruje u svoje projekte, želio da se za njega zna, pa je najplodniju korespondenciju imao s kritičarima B. Mihizom i P. Palavestrom. Nepristupačan u svom londonskom bunkeru, pogotovu o svojoj poetici, Pekić je, izuzetno, prihvatao sugestije B. Mihiza u vezi sa sažimanjem građe romana i segmentima *déjà vu*, što autor „Zlatnog runa” i ne krije: „Osećao sam se po malo kao neuspeo đak”.

S druge strane, Pekićev enciklopedijski poriv za Mihiza je bio neobičan i, donekle, neshvatljiv, pa ga je kometarisao s blagonaklonim humorom: „I što, đavolos Vas odneo, svaku priču izokrenete, ne pripovedate je kao što se priče odvajkada pripovedaju, no je zaokrenete jedno dvared trired, pa ispadne, kao i da je bilo i da nije moglo biti (...) Tako, i po ledu kad ste se sankali i nas nasankavali”²³.

Međutim, iz ovog prijateljskog tona osjeća se Mihizovo divljenje originalnom pripovijedanju, ali i misao o žanrovskoj neograničenosti romana i neukrotivosti mita. Prepiska pisca, koji se probijao između scile i haribde dogmatskog vremena i renomiranog kritičara doživljava se kao nadmetanje duha, u brojnim varijacijama, uz neosporno međusobno poštovanje, kome poseban kolorit daju Mihizov humor i jezik.

U prepisci se smjenjuju utisci o aktuelnim prilikama u Londonu i Beogradu. Pekić apostrofira engleski red i shvatanja, koje prihvata, ali mu i smetaju, dok se Mihiz, pretežno, drži kulturno-društvene tematike. Prepiska sadrži i tradicionalnu boljku umjetnika — *oskudicu*, jer Pekić, u više navrata traži, s velikom nelagodom, od Mihiza da mu pomogne da riješi finansijske i materijane teškoće: „Znam da Vi baš i niste najpogodnija ličnost za intervencije ove vrste ali...”

Prepiska između Pekića i Mihiza dragocjeno je svjedočanstvo dva vrhunska opservatora o jednom vremenu „koje su pojeli skakavci”.

²² Pekić, B. *Korespondencija...*, ibid., 42,43.

²³ Ibid., 43.

*

III *Dopisnica: sa likom Maršala Tita*²⁴

Adresa: Gospodin Borislav Pekić
književnik i prvoborac
Železničko odmaralište
Lovran

„Pekiću, komunizam nas je učinio smešnima — revanširajmo mu se, takoreći istom merom i silinom.”

Bule

Ljubljana, avgust 1965.

Korespondencija između B. Pekića i M. Bulatovića drugačija je od ostalih, mada je svjedočanstvo duha i morala vremena *mekšeg socijalizma*. U znatnoj mjeri je determinisana stavovima i dinamičnošću M. Bulatovića, čija pisma su češća i kraća od Pekićevih, nešto dužih, ali uzdržanijih („Šta pisac danas može da kaže bilo kome, pogotovo piscu”²⁵). M. Bulatović se ne libi da iritira Pekića (*tamnovanje od 1948. do 1953.*²⁶) između ostalog i slanjem razglednice s Titovim likom.

Donekle, u njihovoj korespondenciji iznenađuje prisustvo efemernosti, trivijalnosti i sujetnosti, posebno prema stvaraočima drugačijeg koda, njihovom društvenom tretmanu i nagradama, ali istovremeno, i u njihovom krugu: B. Pekić, M. Bulatović, M. Kovač, M. Glavurčić... I taj tempo-stil nameće Bule: „Ti si sjajan, nedostaješ mi — jer okružen sam idiotima, tumačima. Pišem kao stoka”²⁷.

U njihovoj prepisci treće lice je M. Kovač, prikazan kroz više prizmi — od lažova, nepouzidane ličnosti do vrsnog pisca („Izgleda da on neki

²⁴ Ibid., ... Prepiska Borislava Pekića i Miodraga Bulatovića, 67.

²⁵ Ibid., 78

²⁶ B. Pekić je od 1948. do 1953. bio na izdržavanju kazne u KPD Sremska Mitrovica i KPD Niš kao pripadnik SDOJ. Bio je osuđen na petnaest godina strogog zatvora, ali je 1953. godine pomilovan.

²⁷ Pekić, B. *Korespondencija...*, ibid., 69.

put zaista laže (...) Kovač je zaista darovit”²⁸). Ništa novo pod kapom nebeskom, ističu oba pisca.

Njihova korespondencija trajala je dvadeset godina. Od 1965. godine, kada je Bulatovića impresionirao roman „Vreme čuda”, i kada je svoj roman „Hulje” preinačio u „Ljudi sa četiri prsta”, do 1984. godine, u svemu drugačije, kada su već bili afirmisani protagonisti modernizma.

Da zaključimo, u prepisci se osjeća respekt Bulatovića prema Pekiću i njegovom djelu i želja za prijateljstvo sa njim, što pokazuje i način oslovljavanja: Dragi Pekiću, Mili i do te mere dragi Pekiću, Dragi Duško, Dragi moj Pekiću...

Smisao njihovih života i rada, i svega u vezi s njima, sublimirao je svojim lucidnim duhom autor „Zlatnog runa”: „Knjiga će biti najbolji odgovor onima koji smatraju da se patriotizam i odanost napretku može najbolje pokazati blaćenjem boljih i vrednijih od sebe. Samo naše knjige govore u ime nas. Sve ostalo može da ide u božju mater”²⁹.

*

IV *Književnost je stvar gume*³⁰

Pekić piše Danilu Kišu:

„Književnost je stvar gume, dopisivanja, precrtavanja (lepka i makaza) — kada bih ja radio kao Ti, nikada ne bih ništa završio. Pisati iz početka, to ipak prevazilazi sve. Sasvim sam siguran, mada pisac ipak ima najbolji uvid u sopstvenu stvar, da si prestrog prema sebi.”³¹

Korespondencija B. Pekića i D. Kiša je od davne 1965. godine razgovor, još tada, dva pisca modernističke provenijencije, slične sudbine, bliskih shvatanja o umjetnosti, kao i o mnogo čemu drugom, ali različitog kreativnog postupka i profila. Njihova prepiska je lišena trivijalnosti i nje-ne stranice doživljavaju se kao kratke priče, eseji ili studije. To do-pisivanje i do-pomaganje začetnika obnovljenog modernizma u umjetničkom,

²⁸ Ibid., 72,74.

²⁹ Ibid., 74.

³⁰ Ibid, ... Prepiska Borislava Pekića i Danila Kiša, 91.

³¹ Ibid., 99.

intelektualnom, može se reći i humanističkom smislu, prevazilazi korespondenciju sa ostalim njihovim sagovornicima.

U pismu datiranom 10. 4. 1965. godine, u kojoj su objavili romane „Vreme čuda”, „Bašta pepeo”, Pekić se stidi svog rada, sem književnog, posebno scenarija za filmove „u glavnom stoga što nameravam i dalje da ih pišem”, odmah navodi razlog: „Gladan sam, i dete mi, takođe.”³²

Iako su bili fanatici rada i pera, različito su im prilazili: „Radim kao lud (...) A kažem ti, od rezultata — ništa”, vajka se Kiš Pekiću, koji mu otpisuje da se za takav rad nema vremena „inače bi bio čist ludak ako bi uvek ispočetka radio”.

U jednom pismu 1970. godine, u vezi sa odbijenom molbom za odlazak u Englesku, Pekić žustro reaguje: „Prosto ne mogu da verujem da imaju nameru da me ovde godinama drže. Kao da sam ja nekakva ličnost! Na zdravlje, neprijatelj naroda.”³³

Eho Orvelovog narativnog koda odjekuje u ironično-satirično-sarkastičnom komentaru B. Pekića o nestanku struje u Engleskoj, osim u njegovom naselju, prikopčanom za Kliniku za pse: „Iz toga ne treba izvoditi zaključak da je ovde bolje biti pas. Svuda je to bolje. Ovde je samo dobro biti rasan pas. U Jugoslaviji, koja je protiv rasizma, ni to ne bi pomoglo.”³⁴

Tim stilom i duhom, te inventivnošću i senzibilnošću, prožeta je sva prepiska ovih ikona jugoslovenske modernističke književnosti, sa fokusom na književnoj sferi i dešavanjima u njoj.

*

*V Iz bilježnice o Borislavu Pekiću*³⁵

Mirko Kovač
Sarajevske Sveske br. 13

„S nama Pekić nije nikad razgovarao o arhitekturi svojih djela, niti o povijesnim ličnostima koje se vrzmaju po sobama njegovih romana, dočim je

³² Ibid., 94.

³³ Ibid., 98.

³⁴ Ibid., 111.

³⁵ <http://sveske.ba/en/content/iz-biljeznice-o-borislavu-pekicu>

o tomu naširoko pisao Mihizu, ili Palavestri, kao da je želio fascinirati kritičare da jednom shvate kako su kompozicije romana složeni radovi, te da ne misle kako to sve lako izvire iz malog mozga. Roman je erudicija, to je bilo Pekićevo shvaćanje proze, a romanopisac je graditelj. Mihiz je bio inteligentan, osjećao je da ta erudicija pokriva neke nedostatke, da se gomilanje enciklopedijskih jedinica razvodnjava u dosadu, da je tolika matematika i statika nepotrebna „zgradi romana”, pa je u jednom pismu (3. lipnja 1979), voleći Pekića i cijeneći njegov dar, fenomenalno i na lijep način spočitnuo svomemu pulenu: „A erudita nam je, da prostite, uvek pomalo sumnitelan: ako tako mnogo zna, mora biti da za nešto drugo i pametnije nije ni sposoban.”

U prepisci između B. Pekića i M. Kovača dominiraju tri tematska kruga: saradnja na filmskim projektima, Kovačeva bolest i liječenje i kulturno-književna scena. Za nijansu je distanciranija od ostalih i, za savremenog čitaoca, nezanimljivija. M. Kovač je od prijatelja iz svog kruga bio kuđen, slavljen, kao i žaljen zbog duge bolesti. Za nju su, kako svjedoči Pekić, optužili vlast: „Ležao je danima bez dijagnoze, sem *političke* (naš kurziv), koju je najlakše NJIMA dati, svakom ko se muči, znoji i prevrće oči od bolova”³⁶. Dijagnostičar je bio Miodrag Bulatović, ali je srećna okolnost bila što se pisac „Vrata od utrobe” oporavio.

Na osnovu podataka iz korespondencije, impresija M. Kovača o Pekiću, pored artistske savršenosti, izraz je subjektivnog doživljaja, jer ga je mjerio „peđu” i gestovima u trenucima opuštanja ili uzbuđenja, a ne „pameću”, znanjem i djelom, vrednovanim svim značajnijim nagradama i pored njegovog nepromjenjivog opozicionog stava. Još je subjektivniji, doduše, uz poziv na druge, navod M. Kovača o Pekićevoj vještini, koja se pripisuje *crnogorskom laskanju*.

No, ti trenuci ljudske slabosti ne umanjuju veličinu njihovih djela.

*

Pekićeva korespondencija je odraz, ali i svjedok njegovog stvaralačkog kreda i djela. Kako po obimu i raznolikosti tema i ideja, temporalno-prostornim relacijama, tako i po mitskim refleksima i fantastici — svojevrsnim tumačima i oponentima stvarnosti, a izrazito po univerzalnosti i slobodi

³⁶ Pekić, B. *Korespondencija...*, ibid., 152.

duha. Zato se kroz prezentirane i sažeto komentarisane fragmente mogu sagledati tek djelići kosmosa Borislava Pekića — *homo poeticusa*, *homo politicusa*, jahača apokalipse i ikone moderne jugoslovenske književnosti.

Putovanje kroz dio Pekićeve korespondencije doživjeli smo kao izlet u vremena u kojima još nijesmo bili ugledali *crno-bijeli* svijet. Međutim, on je i danas takav. U njemu se neprekidno bore svjetlost i tama, autokratija i demokratija, ropstvo i sloboda... Suvišno je, možda, opet pominjati *koronu* i druge ne manje opasne *viruse*, kojima je od iskona uzrok čovjek.

Vrijednost Pekićevih i djela njegovih savremenika upravo je u tome što su umjetničkom kritikom apsurdna prizivali humanističku viziju čovječanstva. Bili su veliki usamljenici, te valja napomenuti da su nekima, kao Pekiću i Kišu, snagu davale njihove supruge Ljiljana Pekić i Mirjana Miočinić, čak i neposrednim učešćem u korespondenciji, a drugima prijatelji koji su činili jezgro kritičke svijesti tih vremena, između ostalih: M. Bulatović, M. Kovač, M. Glavurtić, B. Šćepanović, F. David, B. Mihajlović...

Tvorac, može se reći izvor, ove osobene korespondencije bio je Borislav Pekić, žedan informacija iz „domaje”, što i sam potvrđuje: „Konstatovao sam da volim da pišem pisma. Ne insistirajući na odgovorima, ubjeđen sam da ću, kad u London odem često da ti pišem, pa ćemo se tako viđati zapravo i češće nego ovde.”³⁷

Nadamo se da ovaj naš društveno-političkom stvarnošću inficirani pristup korenspondira sa stavom eksperata o kulturi i književnosti, kakav je bio i čarobnjaka ljudskog otuđenja E. Joneska, kojim završavamo putovanje kroz Pekićevu prepisku.

„Kultura je, u principu, neodvojiva od politike. I kultura, i politika su deo našeg života.

A u stvari, kulturu čine umetnost, filozofija i metafizika, nauka, religija, kao i svi drugi oblici duhovnog života.

A politika bi morala predstavljati neku vrstu nauke ili umetnost uređivanja naših odnosa, tako da život u društvu učini podnošljivim, da bude život, u pravom smislu, kulturni; međutim, ona u naše vreme, prednjači nad svim ostalim manifestacijama duha.”³⁸

³⁷ Ibid., ... Prepiska Borislava Pekića i Danila Kiša, 101.

³⁸ Jonesko, Ežen, *Čovjek pod znakom pitanja*, <https://fenomeni.me/ezen-jonesko-politika-je-od-covecanstva-napravila-ludnicu/>

*

Na kraju, *pozivamo za svjedoka mastionicu i pero* akademika Milivoja Solara, koji u jednom od svojih eseja kaže: „književnost se uči jedino tako da se uči govoriti o književnosti, a govoriti o književnosti ne znači ništa drugo, do barem u jednom određenom smislu, odgovarati na ono što književna djela govore.

Odgovarati na izazov književnosti.”³⁹

Mislimo da Borislav Pekić svojim djelom upravo to i radi.

Odgovara na izazov književnosti, da nas istorija ne bi, kako u knjizi *Filozofija palanke* navodi R. Konstantinović, „...zaboravila, kao u nekakvoj velikoj rasejanosti”.

LITERATURA

- [1] Ahmetagić Jasmina, *Antički mit u prozi Borislava Pekića*, Beograd, 2001.
- [2] Ahmetagić Jasmina, *Antropopeja — biblijski podtekst u Pekićevoj prozi*, Draslar, Beograd, 2006.
- [3] Fuko Mišel, *Šta je autor?*, u: *Mehanizmi književne komunikacije*, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 1983.
- [4] Gavrilović Zoran, *Oko poetike Borislava Pekića*, u: „Književnost”, sv. 5–6, Beograd, 1985.
- [5] Konstantinović Radomir, *Filozofija palanke*, Nolit, Sazvežđa br. 74, Beograd, 1991.
- [6] Krnjević Vuk, *Pekićeve otvorene mogućnosti*, u: „Književnost”, sv. 5–6, Beograd, 1985.
- [7] Stojanović Milena, *Pogled na piščev radni sto (Okviri novog čitanja)*, „Mali Nemo”, Pančevo, 2006.
- [8] Milošević Nikola, *Borislav Pekić i njegova mitomahija (I)*, u: „Književnost”, 4–5, 1984.
- [9] Milošević Nikola, *Filozofski ogledi*, SLS, Beograd, 2008.
- [10] Nikola Milošević, *Književnost i metafizika: zidanica na pesku II*, „Filip Višnjić”, Beograd, 1996.
- [11] Palavestra Predrag, *Pekićeva poetika antropološkog romana*, u: „Književnost”, sv. 5–6, Beograd, 1985.
- [12] Pantić Mihajlo, *Aleksandrijski sindrom: ogledi i kritike o savremenoj srpskoj prozi*, knj. 3, Matica srpska, Novi Sad, 1999.
- [13] Pekić Borislav, *Odabrana dela*, knj. 1, Ljubljana, 1984.

³⁹ Solar, Milivoj, *Eseji*, Diafora, Fakultet umjetnosti, UDG, Podgorica, 2012.

- [14] Pekić Borislav, *Besnilo*, Laguna, Beograd, 2004.
- [15] Pekić Borislav, *Hodočašće Arsenija Njegovana*, Prosveta, Beograd 1970.
- [16] Pekić Borislav, *Korespondencija kao život*, Solaris, Novi Sad, 2002.
- [17] Pekić Borislav, *Novi Jerusalem*, Laguna, Beograd, 2012.
- [18] Pijanović Petar, *Poetika romana Borislava Pekića*, Prosveta, Beograd, 1991.
- [19] Platon, *Država*, Dereta, Beograd, 2013.
- [20] Solar Milivoj, *Eseji*, Diafora, Fakultet umjetnosti, UDG, Podgorica, 2012.
- [21] Stojadinović Dragoljub, *Pekićeva antiutopija*, u: „Književnost”, sv. 5–6, Beograd, 1985.
- [22] Vladušić Slobodan, *Portret hermeneutičara u tranziciji: studije o književnosti*, Dnevnik, Novi Sad, 2007.
- [23] Vojinović Sanja, *Kodovi Borislava Pekića*, Insitut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević”, Cetinje, 2010.

Milun LUTOVAC

CHRONICLE OF ANNOUNCED CORRESPONDENCE

Summary

Pekić's correspondence is a reflection, but also a witness to his creative credo and work.

As for the scope and diversity of topics and ideas, temporal-spatial realities, so also by mythical reflexes and fiction, a kind of interpreters and opponents of reality, and distinctly by universality and freedom of spirit. Therefore, only fragments of Borislav Pekić's cosmos can be seen through the presented and briefly commented fragments — homo poeticusa, homo politicusa, rider of the apocalypse and icons of modern Yugoslav literature.

We experienced the journey through a part of Pekić's correspondence as a trip to a time when we had not yet seen the black and white world. However, he is still like that today. Light and darkness, autocracy and democracy, slavery and freedom are constantly fighting in him.

The value of Pekić's and the works of his contemporaries lies precisely in the fact that they called for a humanistic vision of humanity with their artistic critique of the absurd.

Key words: Borislav Pekić, Correspondence, Virus, Plato Myth of the cave, The Philosophy of the Province

